

Obiecte de podoabă cucuteniene: coliere și pandantive

Dr. Senica Țurcanu,
Muzeul de Istorie a Moldovei Iași

Abstract: *The practice of embellishing the human body with jewels has accompanied throughout millennia the evolution of human societies. Made of various materials, jewels were assigned throughout time a multitude of valences, illustrating both the development degree of an epoch and the artistic taste of the human communities and last but not least transmitting messages that need to be understood and pointed out. From the data resulted so far from archeological researches, no other prehistoric European civilization than the Cucuteni culture transmitted to our times so varied items, providing information regarding this topic. The paper aims at presenting the types of Cucutenian collars and pendants, a topic that has been too little approached so far. Our research is based on exceptional discoveries within treasures and also isolate finds resulting from sites, corroborated with plastic or painted representations on the anthropomorphic statuettes.*

I. Considerații introductive. Atunci când spunem Cucuteni (și înțelegem prin aceasta complexul cultural Ariușd-Cucuteni-Tripolie) ne gândim în primul rând la splendida și originala ceramică pictată ca și la operele, nu mai puțin remarcabile, din domeniul artei figurative. De multe ori, însă, pierdem din vedere faptul că aceste comunități au avut și în alte domenii realizări de caracter excepțional care sunt mai puțin cunoscute. Vizăm, spunând aceasta, și obiectele de podoabă pe care cel puțin unii dintre membrii acestor comunități le purtau în anumite contexte rituale sau cotidiene.

Referiri succinte la podoabele cucutenienilor au fost făcute în numeroase rapoarte de săpături sau lucrări consacrate altor subiecte dar, până în acest moment, ele nu au constituit obiectul unei lucrări de sinteză. Au fost prezentate, în general, împreună cu diverse alte piese de mici dimensiuni, cu ocazia publicării lor în cadrul unor tezaure¹, acordându-li-se rareori o atenție

¹ V. Dumitrescu, *Le dépôt d'objets de parure de Hăbășești et le problème des rapports entre les tribus de la civilisation de Cucuteni et les tribus des steppes pontiques*, în *Dacia*, N. S., 1, 1957, p. 73-96; T. Sulimirski, *Copper Hoard from Horodnica on the Dniester*, în *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*, XCL Band, 1961, Wien, p. 91-97; G. P. Sergheev, *Rannetripol'skij klad u. S. Karbuna*, în *SA*, 1, 1963, p. 135-151; V. Ursachi *Les dépôts d'objets de parure énéolithiques de Brad, com. Negri, dép. de Bacău*, în *Le Paléolithique et le Néolithique de la Roumanie en contexte européen*, eds. V. Chirica, D.

specială². Abia în ultimii ani remarcăm anumite preocupări care vizează obiectele de podoabă globală³ și din materii dure animale, în special⁴.

Situația este surprinzătoare deoarece importanța împodobirii corpului omenesc cu diverse obiecte de podoabă a fost explicit subliniată în multe mitologii. Pe lângă aceasta, analiza multivalentă a pieselor de podoabă poate furniza informații esențiale privind gradul de civilizație, nivelul economico-social și cultural-cultural atins de o anumită comunitate. Ele reprezintă, în anumite cazuri, rodul schimburilor și a influențelor generate de contactul dintre mai multe populații - și implicit culturi -, și ilustrează existența unor rețele extinse și extrem de active de schimb, multe cu zone care se află la mii de kilometri depărtare.

În absența unei abordări unitare, ne-am propus, în cadrul unui proiect mai larg⁵, studii acestei categorii de piese.

Studiind complexa problematică a podoabelor pentru gât, în lucrarea de față ne-am propus să facem o scurtă trecere în revistă a tipurilor de coliere **descoperite ca atare** în cadrul tezaurilor și a unor descoperiri pe care le-am putea numi fericite/de caracter special. De asemenea, cu scopul de a încerca să creionăm o privire generală asupra tuturor tipurilor de podoabe pentru gât, ne-am propus să abordăm problematica **tipurilor de pandantive** purtate de către

Monah, BAI, IV, Iași, 1990, p. 335-386; V. Dergačev, *Karbunskij klad*, Chișinău, 1998, 119 p.; S. J. Sztáncsu, *The Early Copper Age Hoard from Ariușd (Erösd)*, în *Cucuteni. 120 ans des recherches. Le temps du bilan/120 Years of Research. Time to sum up*, eds. Gh. Dumitroaia, J. Chapman, O. Weller, C. Preoteasa, R. Munteanu, D. Nicola, D. Monah, Piatra-Neamț, 2005, p. 85-105.

² H. Dumitrescu, *Connections Between the Cucuteni-Tripolie Cultural Complex and the Neighbouring Eneolithic Cultures in the Light of the Utilization of Golden Pendants*, în *Dacia*, N. S., V, 1961, p. 69-93; S. Marinescu-Bîlcu, M. Cârciumar, *Colliers de Lithospermum purpureo-coeruleum et de "perles" de cerf dans l'Énéolithique de Roumanie dans le context Central- et Sud-Est européen*, în *Préhistoire Européenne*, 2, 1992, p. 70-88.

³ S. C. Enea, *Some Observations on the Neolithic and Aeneolithic Ornaments in the Romanian Area*, în *Tyragetia*, S. N., III (XVIII), 1, p. 133-155; A. Niculiță, *Obiecte de podoabă din aur și argint descoperite la monumentele din epoca eneolitică și a bronzului (după materialele din fondurile MNAIM)*, în *Tyragetia*, S. N., III (XVIII), 2009, 1, p. 157-168 (în lb. rusă).

⁴ C. Beldiman, D.-M. Sztancs, *Les objets de parure en matières dures animales de la culture Cucuteni: le dépôt de Hăbășești, dép. de Iași*, în *Cucuteni. 120 ans des recherches. Le temps du bilan/120 Years of Research. Time to sum up*, eds. Gh. Dumitroaia, J. Chapman, O. Weller, C. Preoteasa, R. Munteanu, D. Nicola, D. Monah, Piatra-Neamț, 2005, p. 107-115; Idem, *Matière, artefact, symbole. Dents percées et imitations dans les dépôts d'objets de prestige de la culture Cucuteni*, în *Itinera in Praehistoria. Studia in honorem magistri Nicolae Ursulescu quinto et sexagesimo anno*, ediderunt V. Cotiușă, F.-A. Tencariu, G. Bodi, Iași, 2009, p. 137-153; C. Beldiman, D.-M. Sztancs, D.-L. Buzea, *Date recente privind plastica antropomorfă eneolitică din materii dure animale aparținând culturii Cucuteni-Ariușd*, în *Arta antropomorfă feminină în preistoria spațiului carpato-nistean*, volum dedicat memoriei prof. dr. doc. Ilie Borziciac, editori: V. Chirica, G. Bodi, BAI, XIII, Iași, 2010, p. 221-256.

⁵Titlul proiectului nostru este *Obiectele de podoabă cucuteniene din spațiul carpato-nistran. Aspecte tipologice, funcționale și simbolice*.

cucutenieni apelând, pentru aceasta, la descoperirile efective ale unor piese de podoabă ca urmare a cercetărilor arheologice.

Dorim să subliniem faptul că doar o mică parte din podoabele cucutenienilor au ajuns până la noi. Au existat, cu siguranță, pe lângă piese de podoabă realizate din semințele unor plante (deja documentate prin descoperiri arheologice) și podoabe realizate din diverse alte materiale de origine vegetală (flori, frunze, lemn, coajă de copac) sau animală (puf, pene, piele, blană), posibil textilele (țesături decorative) sau fire de natură diversă, poate o gamă mai largă de piese realizate de os, corn, melci și scoici care, datorită materialelor de natură organică sau foarte friabile nu au ajuns până la noi. Aceiași afirmație poate fi făcută și privitor la piesele metalice. Numărul lor cunoscut astăzi nu reflectă corect realitatea istorică și datorită faptului, unanim acceptat, că materia primă din care au fost realizate a fost reutilizată prin topire sau batere la cald⁶.

Ținem, de asemenea, încă de la început, să precizăm faptul că, din nefericire, pentru cultura Cucuteni lipsesc o serie de date care ne-ar fi fost de un real ajutor. Este vorba de absența majorității informațiilor din contextele primare de descoperire/utilizare ale podoabelor. Prin această afirmație, avem în vedere faptul că lipsa înmormântărilor ne privează de o serie amplă de date referitoare la tipurile de obiecte de podoabă (ca ansambluri, îndeosebi) cât și la poziționarea acestora pe corp. În compensație, descoperirile din cadrul tezaurilor ne permit să ne facem o idee clară despre fastuoasele decorații cucuteniene precum și despre valorizarea lor prin teaurizare. La acestea se adaugă rarele descoperiri de natură excepțională care ne pot ajuta să creionăm o imagine veridică asupra tipurilor de podoabe pentru gât purtate cel puțin de către unii dintre membrii comunităților cucuteniene.

II. Colierele. Vom face, în primul rând, o sistematizare a tipurilor de coliere specifice comunităților cucuteniene după tipul de materie primă. Facem observația că anumite tipuri de materii prime erau folosite pentru că erau fie ușor de obținut, fie ușor de prelucrat. Altele însă, erau dificil de obținut iar în altele se investea foarte multă muncă pentru prelucrare.

Ținând cont de materialul din care sunt realizate, de ocurența lor de-a lungul întregii preistorii, pe baza descoperirilor arheologice, putem clasifica tipurile de coliere cucuteniene astfel: coliere realizate din forme naturale adaptate, dintre care menționăm: cochiliile (fie că sunt de scoici, fie de melci) perforate sau transformate prin prelucrare, dinții perforați, semințele de plante și osul și coliere realizate din materiale obținute ca urmare a dezvoltării performanțelor economice și avem în vedere ceramica și metalul: cuprul și aurul. Este vorba atât de mărgelile/perle de diferite tipuri dar și de *saltaleoni*.

⁶ *Descoperiri arheologice din Germania*, selectate și comentate de Svend Hansen. Vademezum al expoziției de fotografii, Berlin, 2011, p. 30 (în continuare *Descoperiri arheologice din Germania*).

Parcurgând clasificare de mai sus observăm că, în ciuda spectaculoasei evoluții - din punct de vedere tehnic - a comunităților umane până la nivelul eneoliticului, în linii generale, comunitățile cucuteniene au păstrat o preferință deosebită pentru materiale utilizate încă din paleolitic. Ne referim la faptul că printre colierele descoperite ca atare cele mai numeroase piese sunt cele realizate din dinți perforați, cochilii de scoici și melci, din semințe și, într-o măsură mult mai mică, din ceramică și cupru. Această constatare ne permite să remarcăm faptul că deși avem de-a face cu o evoluție milenară, preferința comunităților umane a continuat să se îndrepte spre materii prime obținute direct din natură, ignorând practic o multitudine de achiziții tehnice care ar fi permis deschiderea unor noi perspective. Comunitățile de agricultori și crescători de animale aveau cu totul alte credințe (din care multe încifrate/codate în simbolistica podoabelor) decât cele ale vânătorilor-culegătorilor. Totuși, constatarea făcută de noi asupra tipurilor de materii prime, ne permite să afirmăm faptul că deși la nivelul imaginarului colectiv transformările au fost drastice, codul primar de simboluri a rămas, în mare măsură, același.

Ținem însă să precizăm faptul că, în multe cazuri, apartenența la eneolitic se constată în evoluția tehnicilor de perforare și fasonare a materiei prime brute.

II. 1. a. Podoabele din cochilii întregi: scoici și melci. Folosite ca podoabe încă de la nivelul paleoliticului, cochiliile întregi de moluște necesitau intervenții minime din partea artizanului. După cum este cunoscut cea mai simplă podoabă este realizată din scoici perforate la nivelul părții proximale. Frecvent, astfel de exemplare sunt descoperite în natură, ca atare. Astfel, ele nu necesitau decât simpla culegere și înșirarea pe o fibră, în funcție de fantezia și imaginația fiecărei artizan.

Tot de la nivelul paleoliticului sunt cunoscute scoicile perforate la nivelul punctului central al cavității, prin frecare. Simpla frecare a valvei scoicii de o suprafață dură, abrazivă ducea la spargerea cochiliei, situație care permitea utilizarea ei ca podoabă simplă sau ca element dintr-o structură compusă.

Avansul tehnic pe care-l cunoaște finalul eneoliticului permite perforarea cochiliei cu ajutorul unui sfredel (cel mai probabil cu un străpungător din piatră cioplită). Această perforare era, în principiu, poziționată în aceleași puncte ca și până acum.

Cochiliile simplu perforate ocupă un loc important în cadrul podoabele cucuteniene, ele fiind descoperite, izolat, în aproape toate așezările cucuteniene. Spectrul speciilor utilizate nu a evoluat foarte mult din paleolitic. Erau folosite în special unionidele. Se utilizau și alte specii de moluște dintre care amintim *Cardium* și *Maetra carolina*⁷. Pentru a ilustra aceste descoperiri facem trimitere

⁷ V. Bicbaev, *The Copper Age cemetery of Giurgiulești*, în *The Lost World of Old Europe. The Danube Valley, 5000-3500 BC*, eds: D. W. Anthony, J. Y. Chi, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2009, p. 218.

la unul dintre colierele provenind din necropola de la Giurgiulești, realizat din ultimele două tipuri amintite de moluște. Comunitățile cucuteniene, învecinate, cunoșteau și foloseau aceleași tipuri de obiecte de podoabă ca și cele din necropola citată⁸.

În ceea ce privește melcii, obiectele de podoabă realizate din cochiliile lor sunt mult mai puțin numeroase. Materia primă fiind mult mai friabilă, putem presupune atât faptul că era mai puțin preferată ca urmare a dificultăților de a perfora cochilia fără a o sparge, cât și faptul că, fiind foarte fragile, multe piese de acest gen nu au reușit să ajungă până la noi. În cadrul acestei categorii ținem să amintim colierul de la Bilcze Złote⁹.

II. 1. b. Podoabele elaborate din cochilii. În ciuda abundenței și contrar altor materiale, podoabele elaborate din cochilii sunt, morfologic, puțin variate. Perlele discoidale constituie cvasi-totalitatea pieselor descoperite. Având în vedere descoperirea lor în cadrul mai multor așezări, putem aprecia că aceste tipuri de piese erau frecvent folosite.

Spre deosebire de comunitățile culturale învecinate unde scoica *Spondylus* este, de departe, suportul preferat pentru realizare piesele elaborate din cochilii, în Cucuteni sunt utilizate masiv scoicile foarte sidefate, relativ ușor de găsit pentru regiunea noastră, scoicile din specia *Unio*.

Apreciem că uniformitatea dimensiunilor lor, regularitatea gradului și a amplitudinii fasonajului pot reflecta modalități de confecționare în serie. Piesele obținute puteau fi suspendate pe un fir sau dispuse, plat, pe un suport, cu scopul de a prezenta fața sidefată. După descoperirile făcute în mormintele din ariile culturale învecinate, putem afirma faptul că ele erau frecvent purtate și ca ornamente pentru păr sau ca accesorii vestimentare atât de către bărbați cât și de către femei.

Din păcate, colierele din această materie primă care au ajuns până la noi sunt extrem de rare; menționăm o descoperire din Ucraina, dintr-un tumul de la Suvorovo, din perioada finală de evoluție a culturii¹⁰.

Într-o măsură mai mică, și în aria complexului cultural Cucuteni-Tripolie, au fost făcute descoperiri ale unor mărgelile sau perle din scoică *Spondylus*. Printre cele mai spectaculoase piese de acest fel cităm descoperirile din tezaurul de la Cărbuna¹¹.

II. 2. Podoabele din dinți perforați și imitațiile lor din os. Cele mai numeroase piese de podoabă cucuteniene sunt, în acest moment al cunoașterii, dinții perforați. Este vorba de dinți (canini și molari) de animale sălbatice - specia cea mai des întâlnită o constituie cervideele, și mai rar mici mamifere

⁸ *Ibidem*, p. 213-224.

⁹ *Enĵiklopedia Tripolskoi ĵivilizaĵii*, tom I, eds. M. Ju. Videiko, N. B. Burdo; tom II, eds. S. M. Liaško, N. B. Burdo, M. Ju. Videiko, Kiiiv, 2004, p. 320 (în continuare ETT).

¹⁰ *Ibidem*, p. 425.

¹¹ V. Dergačev, *op. cit.*, 1998, p. 45, fig. 26-28.

nedeterminate, în situații excepționale, chiar *homo sapiens sapiens* - care au fost, în general, pregătiți, cu scopul de a fi transformați în podoabe, la nivelul rădăcinii, prin perforare și, în cazuri excepționale prin incizie.

Aspectele tehnice de transformare a acestor piese în podoabe implică cel puțin două aspecte: perforarea și transformarea designului exterior.

O primă intervenție tehnică consta în amenajarea suprafeței apicale printr-o ușoară șlefuire destinată a pregăti perforarea. Perforarea a fost realizată în toate cazurile prin rotație rapidă cu ajutorul unui sfredel¹².

Trebuie notat faptul că cele mai multe piese de acest tip prezintă un aspect strălucitor ca un verni, o colorație bătând în brun care are efectul, în cazurile foarte reușite, a unei glazuri. În literatura de specialitate de la noi s-a apreciat că această patină se datorează pe de o parte trecerii timpului iar pe de altă parte unui contact de milenii cu piesele din cupru din cadrul tezaurelor. Conform cercetărilor experimentale de ultimă oră, aceste atribute se pot datora unui tratament termic specific, unei încălziri adecvate care a colorat materia primă fără să o altereze. Scopurile unui asemenea tratament sunt enigmatice. Ar fi putut a fi estetice dar pot, de asemenea, să ascundă anumite cutume sau chiar să fie vorba de funcționalitate¹³.

Raportându-ne la evoluția acestui tip de piesă este clar că au o folosire mult mai largă decât în milenii precedente. La realizarea perforațiilor nu a fost exploatat spectaculos nivelul cunoștințelor de natură tehnică la care ajunseseră comunitățile eneolitice cucuteniene, cu siguranță mult mai avansat față de epocile anterioare. Facem însă aprecierea că siguranța cu care erau realizate perforațiile trebuie să fi fost mult mai mare iar rebuturile inerente unui astfel de procedeu, mult mai mici. Achiziția tehnică specifică epocii, cea care face diferența față de epocile anterioare, o reprezintă patina strălucitoare, verniul brun-gălbui care, datorită contactului de milenii cu cuprul, a ajuns să aibă nuanțe de verde. Nu este însă vorba de o invenție a comunităților cucuteniene. Procedeu era cunoscut și aplicat la nivelul eneoliticului în întreaga Europă¹⁴.

Din cele șase tezaure cu obiecte de prestigiu cunoscute până în prezent în aria culturii Cucuteni, pe teritoriul actual al României (Ariușd, Hăbășești, Brad), Republicii Moldova (Cărbuna, Chetroșica) și Ucrainei (Horodnica II)¹⁵ cinci dintre ele (excepția o constituie Horodnica II) cuprind perle/pandantive din molari de cerb și alte mamifere și imitații în os ale acestor; menționăm și o piesă

¹² C. Beldiman, D.-M. Sztancs, *Matière, artefact, symbole. Dents percées et imitations en os dans le dépôts d'objets de prestige de la culture Cucuteni*, în SP, 5, 2008, p. 93.

¹³ A. Polloni, M. Sohn, I. Sidera, *Structure du mobilier funéraire en os, bois de cerf, dents et coquillages à la fin du 4 et au 3e millénaire en Bassin parisien*, în *Anthropologica et Præhistorica*, 115, 2004, p. 186.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ D. Monah, *Quelques réflexions sur les trésors de la culture Cucuteni*, în SAA, IX, Iași, 2003, p. 129-140.

din molar uman¹⁶. La acestea se adaugă descoperirea fericită/de natură excepțională de la Izvoare¹⁷. O descoperire a unui coliere realizat din astfel de piese cităm și în Ucraina, la Maidaneț¹⁸.

Ținem să remarcăm faptul că deseori anumite piese au fost sparte la nivelul perforației în timpul utilizării. Frecvent ele au fost reparate fără a fi îndepărtată urma perforației anterioare. Această practică întâlnită și pe alte tipuri de piese (pandantive din colți de mistreț, aplice perforate, dinți perforați umani) ne determină să presupunem că acest incident din „viața” piesei și reamintirea lui permanentă prin păstrarea urmei vechii perforații nu scădea cu nimic valoarea ei și că presupunea o simbolică aparte care în momentul de față ne scapă.

II. 3. Podoabele din semințe de plante. Descoperirea de natură excepțională de la Izvoare¹⁹ a unui vas spart *in situ* conținând aproximativ 8000 de semințe calcinate de *Lithospermum purpureo-coeruleum*, alături de 40 de perle/mărgele din ceramică și 12 imitații în os ale unor canini de cerb perforați, ne permite să deducem și existența unor coliere realizate majoritar din semințe de plante sau chiar din fructe. Cel puțin 4000 de semințe au fost perforate și au fost înșirate pe o fibră pentru a forma unul sau mai multe coliere. Descoperirea își găsește analogii și în cultura Gumelnița, în descoperirea de la Ulmeni²⁰.

Tehnica de perforare a semințelor consta în decuparea/tăierea extremităților cu scopul de a goli interiorul. Procedeu necesita unelte de mici dimensiuni, tăioase, ascuțite și rezistente care să nu deterioreze pereții duri și vitroși ai semințelor de *Lithospermum purpureo-coeruleum*. Descoperirea de la Ulmeni, din cultura Gumelnița, a furnizat o adevărată trusă a unui artizan în care alături de semințe au fost găsite aproximativ 200 de așchii fără o morfologie standardizată dar tăioase și ascuțite, uneori adevărate ace, care ar fi putut fi folosite simple sau montate în mânere de os sau lemn în scopul perforării semințelor²¹.

II. 4. Podoabele din os. Piese din os sunt mai variate decât cele din cochilii. Ele sunt, în primul rând replici mai mult sau mai puțin fidele ale dinților de animale deja amintite în rândurile de mai sus, sau sunt întâlnite sub formă de mărgele/perle discoidale, cilindrice sau sferice. Toate aceste piese sunt, în general, realizate pornind de la un os mare de animal (vită, cerb) care a fost

¹⁶ C. Beldiman, D.-M. Sztancs, *op. cit.*, 2008, p. 89.

¹⁷ Descoperirea a fost interpretată de unii autori (C. Beldiman, D.-M. Sztancs, *op. cit.*, 2008, ca făcând parte din aceeași categorie a tezaurilor/depozitelor de obiecte de prestigiu.

¹⁸ ETT, p. 301.

¹⁹ S. Marinescu-Bîlcu, M. Cârțumaru, *Colliers de Lithospermum purpureo-coeruleum et de „perles” de cerf dans l’èneolithique de Roumanie dans le contexte central et sud-est européen*, în PE, 2, 1992, p. 70-88.

²⁰ M. Cârțumaru, *Le collier de semences d’Ulmeni (culture de Gumelnița)*, în Dacia, S. N., XXIX, 1-2, 1985, p. 125-127.

²¹ *Ibidem*.

modificat în întregime. În ceea ce privește perlele tubulare ele erau realizate pe oase mult mai gracile provenind de la mici mamifere, păsări sau, uneori, pe corn.

Deși avem date despre existența unor coliere realizate din această materie primă, nu putem cita, în cadrul descoperirilor de natură excepțională decât colierul de la Izvoare, mai sus amintit, și descoperirea de la Chetroșica, ambele cu imitații în os ale caninilor de cerb perforați.

II. 5. Podoabele din ceramică. Ceramica reprezintă una dintre principalele achiziții tehnice a neoliticului. Lutul preparat după rețete speciale a fost modelat și apoi ars și în scopul realizării perlelor/mărgelelor de diferite forme și dimensiuni. Confecționarea lor nu presupunea, cu siguranță, un grad ridicat de complexitate dar probabil că era supusă anumitor canoane. Analiza și clasificarea perlelor/mărgelelor din ceramică este probabil una dintre cele care presupun o complexitate deosebită având în vedere varietatea lor tipologică. Din nefericire, cele mai multe au fost descoperite individual, răzlețite între alte materiale arheologice. Colierele realizate din mărgelile/perle confecționate din ceramică, cunoscute ca ansambluri, în cadrul tezaurelor sau a descoperirilor fericite sunt destul de rare (sunt cunoscute doar în descoperirea de la Izvoare, deja amintită). Această constatare ne face să presupunem că acest tip de colier nu presupunea o valoare intrinsecă suficient de mare care să determine tezurizarea lui.

II. 6. Podoabele din aramă. Arama constituie materialul specific prin excelență eneoliticului. Deși primele piese de aramă apar, în teritoriul vizat de noi, încă de la nivel Starčevo-Criș²², ele constituie atributul epocii eneolitice cunoscută, de altfel, și sub numele de chalcolitic. Pătrunderea aramei în economia comunităților neo-eneolitice a fost treptată. Acesta a avut, încă de la început valoare simbolică și socială fiind percepută și ca mijloc de schimb. S-a apreciat că „secretul carierei” metalului nu rezidă însă numai în cele menționate²³. Metalul posedă anumite avantaje absolut practice, pe care oamenii au știut să le aprecieze de la bun început. Este vorba de capacitatea de a fi refolosit prin topire sau batere la cald. Metalul posedă astfel două calități care lipsesc pietrei și altor tipuri de materie primă: reutilizarea și posibilitatea de a schimba destinația piesei. Conștientizarea acestui proces a avut consecințe importante atât economice cât și sociale: cel/cei care controlau accesul la metal dețineau o pârgie de control asupra societății²⁴.

Cele mai comune piese realizate din aramă sunt **mărgelele**. Ca și în cazul ceramicii facem precizarea că morfologia acestora este foarte variată și că este necesară realizarea unui studiu special centrat pe acest tip de piese. Astfel de

²² I. Mareș, *Metalurgia aramei în neo-eneoliticul României*, ed. E. Ursu, Suceava, 2002, p.65.

²³ *Descoperiri arheologice din Germania*, p. 30, 40.

²⁴ *Ibidem*.

piese fac parte din componența tezaurelor de la Ariușd, Cărbuna, Brad, Hăbășești și Horodnica II.

Din punct de vedere tehnologic, facem aprecierea că realizarea fiecărei piese implica o cantitate mare de muncă și o adevărată artă meșteșugărească. Este vorba, în primul rând, de calitatea metalului²⁵. În al doilea rând este vorba de procesul tehnologic de obținere propriu-zisă a pieselor. Există cel puțin două metode de obținere a mărgelilor/ perlelor din aramă.

O metodă mai migăloasă presupunea ca fiecare piesă să fi fost realizată separat. În acest scop au fost folosite fâșii de metal, benzi foarte fine, cu lățimi de 1-1,2 cm și grosimi de aproximativ 0,2 cm. Din acestea se formau plăcuțe scurte și înguste sau vergele cu secțiuni dreptunghiulară sau ovală. Astfel pregătite se îndoiau pe o montură cu un diametru relativ standard. Capetele lor se uneau, fie prin batere la cald, fie prin supunerea lor unui tratament termic. Exista de asemenea o preparare finală care le aducea la forma și aspectul dorit²⁶. Prin acest procedeu au fost realizate piesele din tezaurul de la Cărbuna ca și piesa tubulară de la Ariușd.

Piese din tezaurele de la Brad, Ariușd și Hăbășești au fost realizate printr-un procedeu mult mai simplu. Un cilindru de aramă perforat, cu pereții subțiri, a fost tăiat efectiv „feli”²⁷, fiecare dintre acestea reprezentând o mărgică.

Din aramă au fost realizate și alte piese care au putut alcătui coliere. Este vorba de **saltaleoni**.

O bandă subțire de metal, îngustă și lungă, era răsucită pentru a forma un tub flexibil. Piese obținute sunt cunoscute sub numele de *saltaleoni*. Lungimea benzii de metal determina, firească, lungimea tubului rezultat. Dimensiunile tubului indică mai multe variante de utilizare.

Răsucirea benzii se putea face în jurul unui suport rigid (care apoi era îndepărtat (o bucată de lemn/crenguță cu diametru redus), păstrat (piese *dentalium*)), a unei sârme din același metal²⁷ sau chiar a unui fir realizat din materii prime organice de origine vegetală sau animală.

Acest tip special de artefact putea fi folosit atât ca piesă de sine stătătoare cât și ca piesă componentă cu scopul de a obține podoabe diverse pentru gât, piept, cap sau brâu. Piese cu lungimi de până în 3-4 cm puteau fi folosite ca elemente de colier. Alături de perle/mărgelile ele puteau fi înșirate de un fir cu scopul de a forma un șirag. *Saltaleonii* aveau atât rolul de elemente de legătură între mărgelile cât și acela de a le separa, de a nu le lăsa să se apropie între ele și cel mai important din punctul nostru de vedere, de a le potența imaginea, de a le face să fie mai bine văzute și de a ieși, astfel, în evidență. Nu în

²⁵ V. Dergačev, *op. cit.*, 1998, p. 42-43.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ După cum o dovedesc descoperirile mult mai târzii a unor astfel de piese înfășurate pe o sârmă de aur din tezaurul de la Hinova (www.clasate.cimec.ro).

ultimul rînd rolul lor putea fi acela de a ascunde firul pe care componentele colierului erau înșirate.

Pentru cultura Cucuteni sunt cunoscute puține piese de tip *saltaleoni* realizate din cupru și aur.

Piesele de tip *saltaleoni*, realizate din aramă, sunt cunoscute încă din faza a III-a a culturii Precucuteni, la Traian²⁸. Ele apar și în tezaurul de la Cărbuna²⁹.

În faza Cucuteni A fac parte din componența tezaurului de la Ariușd fiind realizate din aur³⁰. Trei piese realizate din aramă au fost descoperite și la Grebeniki Jar³¹.

Piesele de acest tip au fost interpretate ca fiind legate de influențe și relații cu cultura Gumelnița³².

La nivel de ipoteză putem avansa presupunerea că existau, de asemenea, **colanele simple**, lucrate dintr-un fir de sârmă de cupru, circular în secțiune cu extremitățile îndoite, probabil, în formă de cârlig. Uneori, o asemenea podoabă avea suspendată de ea un pandantiv. Din nefericire, nici una dintre descoperirile arheologice nu pot ilustra un astfel de obiect de podoabă. Există, însă, opinii potrivit cărora mai multe statuete antropomorfe prezintă, aplicate, piese ce pot fi astfel interpretate³³.

III. Pandantivele. Nu ne propunem, în cele ce urmează, o tratare exhaustivă a problemicii pandantivelor descoperite în cultura Cucuteni ci doar o scurtă trecere în revistă a principalelor tipuri de pandantive ce erau cunoscute de către comunitățile cucuteniene.

Dacă am putut realiza o propunere de sistematizare a tipurilor de coliere descoperite ca atare în funcție de materia primă din care erau realizate, sistematizarea pandantivelor după aceleași criterii ar îngreuna foarte mult încercarea noastră, clasificarea devenind extrem de stufoasă. Avem în vedere faptul că același tip de piesă a fost realizat din materiale extrem de diverse: este cazul atât a pieselor cunoscute, în general, sub numele de pandantive „en violon” cât și a pandantivelor circulare (numite frecvent în literatura de specialitate discuri ornamentale). În acest context am apelat la o sistematizare realizată în special pe criteriul formei de la care ne-am abătut uneori (în cazul pandantivelor realizate din colț de mistreț având în vedere forma lor particulară, datorată materiei prime din care erau realizate).

²⁸ S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, 1974, p. 107, fig. 25/8.

²⁹ V. Dergačev, *op. cit.*, 1998, p. 41, fig. 15/57.

³⁰ S. Sztáncsuj, *op. cit.*, 2005, p. 91.

³¹ ETT, p. 228, fig. 3/33.

³² C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Despre unele reprezentări antropomorfe masculine din cultura Cucuteni*, în *ActaMM*, XXX/1, 2009, p. 39-40.

³³ *Ibidem*, p. 40-43.

III. 1. Pandantivele din colț de mistreț sunt realizate din aceeași materie primă ca și piesele similare din epocile anterioare (paleolitic, mezolitic, neolitic). Totuși, în Cucuteni, morfologia lor devine mult mai variată. Dacă pentru paleolitic, defensele de mistreț erau perforate în stare brută, pentru eneolitic (și avem aici în vedere atât descoperirile din cultura Cucuteni cât și cele similare din cultura Gumelnița) defensele de mistreț erau frecvent prelucrate prin tăiere și șlefuire, fiind adaptate pentru obținerea unor piese cu o morfologie specifică, nu întotdeauna standardizată. Există piese care au fost pur și simplu realizate pentru a fi piese de podoabă. Există, însă, și numeroase piese care prezintă la extremitatea distală un vârf ascuțit care avea cu siguranță, o valoare funcțională. Altele, mai rare, au extremitatea distală rotunjită și ar fi putut servi ca spatule sau chiar netezitoare. Considerăm că studiile de traseologie ar putea să arunce o altă lumină asupra acestui aspect. Deși întâlnite în multe așezări cucuteniene aceste piese nu fac parte din categoria artefactelor descoperite frecvent în așezări. Aceste spatule/ra cloare/împungătoare nu erau piese comune, de folosință cotidiană. Ele aveau, cu siguranță, atât un rol funcțional cât și simbolic. Nu excludem posibilitatea ca aceste piese să fie legate de un anumit statut social.

Remarcăm faptul că și în cazul acestor piese, ca și în cazul dinților perforați de cervidee, în cazul spargerii perforației piesa a fost reparată fără îndepărtarea „stigmatului” accidentului din viața artefactului. Observația ne face să presupunem, ca și în cazul citat că este vorba de aceeași simbolică. Piese de acest tip au fost descoperite începând din Precucuteni III și sunt specifice, mai ales fazei A a culturii. Ele au fost descoperite la Scânteia, Ruginoasa, Izvoare, Fulgeriș.

III. 2. Pandantivele „en violon”. Cunoscută și sub denumirea de idoli plăți de tip troian sau statuete plate „en violon”, pandantivele de acest tip reprezintă piesele de podoabă despre care s-au exprimat cele mai diverse opinii³⁴. Termenul este, din păcate, utilizat pentru a denumi piese cu o morfologie extrem de diversă interpretate ca fiind variante, mai mult sau mai puțin stilizate, ale aceluiași tip primar.

Materia primă din care erau realizate este extrem de diversă. Este vorba, în primul rând de ceramică dar și de metal (cupru, aur), os și chiar corn. Variante stilizate ale aceluiași tip de piesă au fost realizate chiar și din piatră.

D. Monah a stabilit trei serii tipologice ale acestor pandantive: a) idoli „en violon”; b) amulete; c) pandantive în formă de inel³⁵.

Cronologic ele apar în perioada Precucuteni III-Cucuteni A₄³⁶ cu o slabă ocurență la nivel A-B (pandantivul inelar realizat din aur de la Traian-Dealul

³⁴ D. Monah, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, BMA, III, Piatra-Neamț, 1997, (și bibliografia); C. Beldiman, D.-M. Sztancs, D.-L. Buzea, *op. cit.*, 2010, p. 221-256 (și bibliografia).

³⁵ D. Monah, *op. cit.*, 1997, p. 136-138.

Fântânilor), ceea ce ne face să presupunem că este vorba mai curând de un import dintr-o arie culturală învecinată (Bodrogkeresztúr) decât de o folosire frecventă.

Funcțional, ar fi putut fi purtate la gât sau cusute pe diverse piese de costum. Inclînăm spre prima variantă având în primul rând în vedere cel puțin două descoperiri cu caracter excepțional, care prezintă, modelate plastic, aceste pandantive. Este vorba, în primul rând, de o statueta antropomorfa provenind din cercetările sistematice de la Cucuteni³⁷. La gâtul ei este figurat plastic un pandantiv „en violon” modelat foarte clar. Este realizat dintr-o pastilă de lut modelată în forma unui astfel de pandantiv și aplicată apoi pe statueta. În al doilea rând, de unul dintre altarele/fațada de templu de la Trușești³⁸. Ambele reprezentări antropomorfe din cadrul acestuia prezintă la gât, ca pandantive, astfel de artefacte. Descoperirile în contexte primare, în necropole, din ariile culturale învecinate (necropola de la Varna)³⁹ indică aceeași modalitate de utilizare. La acestea se adaugă zecile de reprezentări incizate sau pictate la gâtul statuetei antropomorfe sau pe obiecte antropomorfizate care au fost interpretate ca reprezentând piese de acest tip (dintre acestea le menționăm pe cele de la Scânteia, Ruginoasa, Dumești, Târpești și Hoisești).

Aceste piese sunt întâlnite nu numai în Cucuteni ci și în ariile culturale învecinate: Gumelnița – Karanovo VI, Sălcuța, Cernavoda I, Tiszapólgár și Bodrogkeresztúr. Analogiile lor se întind pe o arie geografică extrem de vastă, balcanică și gegeo-anatoliană⁴⁰.

Interpretate ca o imagine feminină în poziție de naștere, schematizarea extremă a poziției de naștere de pământ, au fost considerate amulete legate de cultul fecundității, protectoare ale femeilor gravide și ale nașterii.

III. 3. Pandantivele/discurile circulare au fost interpretate ca o variantă schematizată ale pandantivelor „en violon”⁴¹, cu potențe apotropaice. Aceeași formă circulară, ușor conică, este reprodusă din materiale diverse: ceramică (marea majoritate), cupru (într-o proporție mai redusă) și, în cazuri excepționale, aur⁴². Au avut aproximativ aceeași durată de utilizare ca și pandantivele „en violon” (Precucuteni III-Cucuteni A₄). Prezența pieselor din metal în componența tezaurilor cucuteniene (Cărbuna, Brad, Hăbășești) ne permite să afirmăm că erau, cu siguranță, încărcate cu o mare valoare simbolică.

³⁶ *Ibidem*, p. 136-144.

³⁷ M. Petrescu-Dîmbovița, Al. Andronic, *Muzeul de Istorie a Moldovei*, București, 1966.

³⁸ M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *Trușești, monografie arheologică*, București-Iași, 1999, p. 528-530, fig. 376/6.

³⁹ V. Slavchev, *The Varna Eneolithic Cemetery in the Context of the Late Copper Age in the East Balkans*, în *The Lost World of Old Europe. The Danube Valley, 5000-3500 BC*, eds: D. W. Anthony, J. Y. Chi, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2009, p. 193-210.

⁴⁰ D. Monah, *op. cit.*, 1997, p. 135-144.

⁴¹ *Ibidem*, p. 140-141.

⁴² V. Ursachi, *op. cit.*, 1992, p. 339.

Aceste piese erau teaurizate nu pentru valoarea metalului⁴³ cât pentru simbolurile codate pe care le conțineau.

Puteau fi purtate la gât ca pandantive sau cusute pe îmbrăcăminte. Uneori ele sunt figurate plastic la gâtul statuetei antropomorfă. Statueta descoperită la Frumușica prezintă clar la gât, ca pandantiv, un astfel de disc redat cu toate detaliile lui specifice de realizare⁴⁴. Există câteva descoperiri, la Drăgușeni⁴⁵ și Dobârceni⁴⁶, ale unor statuete care poartă la gât pandantive circulare/discoideale care ar putea reprezenta același tip. În ceea ce privește statueta de la Fedeleșeni care are figurat un colier care ajunge până aproape de talie având în partea centrală un pandantiv circular, apreciem că acesta este mai degrabă inelar decât circular, de tipul celui din aur descoperit la Traian-Dealul Fântânilor⁴⁷. Golul figurat clar în interiorul reprezentării ne determină să facem această afirmație.

III. 4. Forme excentrice. Repertoriul formelor excentrice ale pandantivelor realizate de comunitățile cucuteniene este destul de variat. În acest stadiu al cercetării noastre nu am reușit să realizăm decât o documentare parțială astfel încât le vom aminti, fără a detalia, și vom menționa că ele erau realizate din materii prime diverse: ceramică, piatră, os, corn.

Facem, de asemenea, precizarea că fiecare dintre piesele amintite până acum, cu excepția mărgelilor propriu-zise, ar fi putut constitui un pandantiv de sine-stătător. Dinții de animale și replicile lor din os puteau constitui piesa centrală a unui colier, înțelegând prin acesta un fir de natură vegetală sau animală de care era atârnat pandantivul. Descoperirile de piese izolate cunoscute în aproape toate stațiunile cucuteniene nu pot fi decât astfel interpretate.

IV. Considerații finale. Piesele prezentate sunt emblematică în a dovedi statutul social inegal. Cu siguranță ele reprezentau simboluri codificate corespunzând unei anumite structuri sociale a comunităților cucuteniene. Cu diferite niveluri de particularizare a individului, structura socială cucuteniană apare a fi de o complexitate deosebită. Piesele de podoabă par să poarte încifrat un cod echivoc acoperind mai multe tipuri de diferențiere (socială, religioasă, poate chiar culturală).

⁴³ Deși este cunoscut faptul că piesele de cupru aveau o valoare deosebită ca urmare a materiei prime destul de rare din care erau realizate, din toate opiniile formulate până acum reiese clar că piesele din cadrul depozitelor/tezaurilor cucuteniene erau teaurizate datorită calităților lor simbolice ca obiecte de prestigiu sau cu rol apotropaic. În susținerea acestei observații, remarcăm faptul că nici un tezaur nu conține sule sau ace de cupru, deci piese cu valoare strict utilitară.

⁴⁴ D. Monah, *op. cit.*, 1997, fig. 62/2.

⁴⁵ *Ibidem*, fig. 50/7.

⁴⁶ M. Diaconescu, *Plastica antropomorfă cucuteniană din colecțiile muzeelor din județul Botoșani*, în *Hierasus*, XI, p. 10-11, pl. 4/1.

⁴⁷ D. Monah, *op. cit.*, 1997, fig.61/2; H. Dumitrescu, *op. cit.*, 1961.

Multitudinea de simboluri pe care le presupune fiecare tip de piesă este semnificativă pentru a sugera o ierarhie socială. Sunt artefacte care trimit poate, spre comunități, dar sunt și altele care trimit spre un individ dominant într-o ierarhie.

Simbolurile utilizate pentru a reprezenta statutul social sunt semnificative: trofee fasonate (sau doar imitații) compuse din canini de cervidee sau canini de mistreț de dimensiuni excepționale. Ele sunt o evocare directă sau indirectă a vânătorii.

Este clar că aceste piese au jucat un rol important în viața socio-rituală a comunităților cucuteniene și că aceasta a cunoscut fluctuații în cei aproximativ 1000 de ani de existență a culturii.

Importanța socială și rituală a sensului asociat ornamentelor cu un design standardizat este relevantă și de faptul că anumite piese au un ciclu de viață foarte lung ele fiind regăsite de parcursul a sute și chiar mii de ani (strâns legată de această afirmație privim utilizarea din paleolitic și până târziu la începuturile erei creștine a pandantivelor perforate din dinți de animale).

În contrast cu cele amintite mai sus, ținem să precizăm faptul că anumite piese de podoabă cu încărcătură apotropaică sau magică au avut un ciclu de viață mai scurt (de exemplu, pandantivele *en violon*, care dispar după faza A a culturii Cucuteni și chiar discurile ornamentale). Ele erau purtătoare ale unor proprietăți sau mesaje care, din motive care ne scapă în prezent, au devenit vetuste la un moment dat.

Frecvența anumitor tipuri de podoabe ne permite să presupunem că ele nu aveau un scop utilitar dar erau esențiale pentru buna funcționare a unui grup social. Ele protejau, identificau și păstrau locul unui individ în societate și în mediul natural înconjurător. Atitudini similare vis-a-vis de piesele de podoabă au fost identificate și în alte societăți preistorice și putem presupune că, în aceeași manieră erau tratate și de către comunitățile cucuteniene. Specifică eneoliticului este creșterea diversității tipurilor primare de obiecte de podoabă și a tipurilor de materii prime din care sunt realizate. Acest fapt poate fi atribuit unei necesități crescânde de mai multe simboluri⁴⁸.

⁴⁸ Cercetare finanțată prin proiectul *Științele socio-umaniste în contextul evoluției globalizate – dezvoltarea și implementarea programului de studii și cercetare postdoctorală*, cod contract: POSDRU/89/S/1.5/61104, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.